

CSALÁDI „IDILLEK”

Márton László: *A kárpótlás*

Bengi László egy 2007-ben megjelent tanulmányában így jellemezte Márton László prózáját: „A törésvonalakon való »átjárásnak« [...] az igénye [...] egységes szerveződést sejtet. [Ugyanakkor] érdemes [...] azt is kiemelni, ami ellenhatást fejt ki az egységesítéssel szemben, és ezzel együtt, azt kiegyensúlyozva hat.”¹ *A kárpótlás* című könyv a regény különböző műfajai közötti átjárást valósítja meg, miközben nem is törekszik ezek konzisztens homogenizálására.

Az alábbi elemzésben döntően ezt a szálát fogom követni. Ezzel visszaszorítok egy másik lehetséges megközelítési módot: a mű rendkívül plasztikus és realiztikus életképek sorozatából áll, de a kerettörténet (szándékoltan) ingatag. A cím, a regény kezdete és zárása egy kárpótlási történetet helyez előtérbe. Amely azonnal életre hív egy egész családi-rokonsági rendszert. Ez a történet 2005. december 22-én ezzel a mondattal zárul (dr. Tóth Éva közjegyző mondja ki): „Önnek már nem jár semmi!” (199.) Ám majdnem ilyen erős szál az anya rejtélyes öngyilkossága. „Miért ölte meg magát Frank Sára? Mi történt, és ki tehet róla?” (48.) Erre a kínzó kérdésre a regényben nem kapunk egyértelmű választ. Mindenesetre az elbeszélés fő fonalának elbizonytalanítása teszi lehetővé a részletek időbeliségének (viszonylag) szabad kezelését.

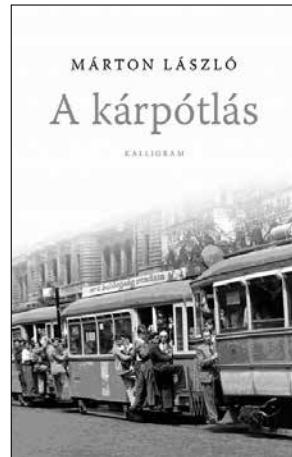
És most kezdjük a bemutatkozással: a regény főhősének neve Por Zsolt, eredeti neve pedig Porzsolat Ernő volt.² „Felnőttkora első éveitől Por Zsoltként mutatkozott be, így is írta alá a nevét. Ebből időnként kellemetlenségek és bonyodalmak adódtak. Egyszer az adó- és vámhivatal nem fogadta el az adóbevallását az aláírás miatt. Még a Haller utcába is behívták egy kis elbeszélgetésre.” (8.) A névváltoztatás mögött általában identitási problémák, illetve válságok állnak.³

¹ Bengi László: Irodalom – hagyomány, in: Szegedy Maszák Mihály – Veress András: *A magyar irodalom története*, III. kötet, Gondolat, 2007, 853.

² A Porzsolat létező név: Porzsolat Kálmán (1860–1940) író, újságíró, majd 1897-től a Népszínház igazgatója volt. Ma már csak Karinthy Frigyes egyik Somlyó Zoltán-paródiája őrzi emlékét: „Mea, te görbe cérna egy ruhán, / Mea, te régi, fáradt rézkapocs, / Mea, te gépalkatrész, te bélyeg, / Mea, te Porzsolat, Mea, te Pakots.” Köszönöm Ágoston Zoltánnak, hogy felhívta erre a figyelmem.

³ De erről most ne is beszéljünk, és stílszerűen nem is beszélhetünk: az eredeti névre vonatkozó kérdés, vagy még pontosabban (és kínosabban) megfogalmazva: a „miből van magyarosítva?” olyan kérdés, „amelynek foga van, ez a kérdés – vagy akár a kérdező – harap, és úgy is kell bánni vele, mint egy harapós kutyával: vagy fopán rúgni, vagy elzárkózni előle” (42.).

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
200 oldal, 3990 Ft

I.

A könyvet olvashatjuk társadalmi-történelmi regényként, hiszen döntően a „túlrejt Kádár-rendszeréről” kapunk körképet: hogy éltek akkor az emberek, milyen gondok és vágyak foglalkoztatták őket. Hogyan lehet ezekről beszélni, hogy ne azonnal az átfogó probléma, a „szocializmus” maga kerüljön terítékre. Erről viszonylag sokat tudunk, ezért következzon most (időrendi sorrendben) egy kis áttekintés.

Almási Miklós egy kis glosszában (amely először az *Élet és Irodalomban* jelent meg) ezt írta: „[Van] például az áztatás. Vagy ahogy Pesten mondják, a leprázás. Az a gyilkos kis társasjáték, melyben valakit, aki fennmaradt a győzelmi dobogó valamelyik fokán, kikezdenek, befeketítenek, eláztatnak. Valami kicsi, ám undorító szépséghibát találnak a sikerben, csak akkorát, amitől elmegey a kedve annak is, aki csinálta, meg annak is, aki netán együtt örült a sikeres emberrel.”⁴ Egy kicsit szókimondóbban: a belső viszonyok mérgeztettek, az irigység rombol. És ennek természetesen óriási teljesítményvisszatartó ereje volt. Talán ezért is, a szocialista világ kezdett érezhetően lemaradni a technikai fejlődésben. (Ekkor lett annyira népszerű Schumpeter elmélete az innovációról.)⁵

Ugyanebben az időben Ancsel Éva az emberek egymással szembeni viszonyulásmódját próbálta megragadni: „Ahogy egymástól óvakodunk, az a legkockázatosabb. Ahogy görcsösen vigyázunk, hogy érintkezéseinkben mindig a felszínen maradjunk, csak a felszínen, s ezért hangszálainkat nem kímélve fecsegünk megállás nélkül: esőkről és esőkabátokról, napsütésről és napolajokról, teljesen mindegy, csak ne nyíljon rés a szavak áradatában”.⁶ Az érintkezések a modernitásban felszínessé válnak – ez a szociológiai irodalomban régóta ismert. Nem sokkal korábban még arról folyt a vita, hogy „van-e a szocializmusban elidegenedés”. Ha ily módon a mindennapi élet felé fordulunk, akkor a kérdésre magától értetődő „igenne” válaszolhatunk.

És végül tekintsük az A. E. Bizottság együttes *Használt dalának* szövegét: „Használt lett mindenünk. / Használt a házunk, a kertünk, / Meg az idegrendszerünk. / [...] Használt a lábunk között a tér / És a remény.”⁷ Itt minden elhasználódott, elszürkült és megkopott. Az egész életünk „ócska” lett: az intim világunk éppúgy, mint a reményeink.

Ha jobban megfigyeljük ezeket a kis helyzetképeket, akkor láthatjuk, hogy mindegyikük többes szám első személyben beszél. A reális létezett szocializmus a mi világunk lett, nincsenek kívülálló pontok, mindannyian a szereplői vagyunk. Ezekhez a diagnózisokhoz Márton László egy újabbat tudott hozzáfűzni: volt az érett Kádár-rendszer, de nem igaz, hogy abban csak egy hatalmas *MI* létezett. Ezért többször (na jó, kétszer) is szóba kerül a szamizdat, illetve a *Beszélő*. „Egyszer, kevéssel a Jaruzelski-puccs előtt [a főhős] egy ismerősétől kölcsönkapta a *Beszélő* című folyóirat első számát. Másnap, reggeli után, amikor Klári [a mostohaanya] egy percre kiment a fürdőszobába, Porzolt Árpád odasúgta a fiának, hogy azt a tiltott kiadványt vigye el hazulról, de nagyon gyorsan, mert baj lehet belőle” (62.). Ekkor tehát 1981-ben vagyunk, a *Beszélő* első számában ezt olvashatjuk: „Azt mondják, Magyarországon nem történik semmi. A nép örül, mindegy békén hagyják a politikával; ráérő idejében családi házat épít, baromfit tenyészt, kontárkodik. Az értelmiség bezárkózott a kultúra kertjébe, a politikát maga is a politikusokra hagyja. Az egyházak együttműködnek az állammal. [...] Pedig mindenki tud – szemé-

⁴ Almási Miklós: *Például a szirup*, Magvető, 1979, 49. (Az eredeti szövegben „győzelmi lobogó” szerepel, de ez nyilvánvalóan sajtóhiba.)

⁵ Joseph A. Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

⁶ Ancsel Éva: *Töredékek az emberi teljességről*, Magvető, 1982, 22.

⁷ Ez az 1984-es *Jégkrémbelett* című nagylemez nyitódala. A dalszöveget innen idézem: https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/99681/a-e-bizottsag/hasznalt-dal-zeneszoveg.html

lyes tapasztalatból vagy szóbeszédből – rendhagyó esetekről.”⁸ Márton László regénye alapján azt mondhatjuk, hogy ha nincs egy ilyen nagy *MI*, akkor a történeteket a privát világba kell visszahelyeznünk, és példaszerevvé tennünk. Így jutunk el egy család történetéhez, majd egy családregegyhez. A bajok Márton László könyvében úgy jelennek meg, hogy a leírt családi életből teljesen hiányoznak az intim pillanatok (vagy ahol vannak, ott is erősen diszfunkcionálisak), ebben az életben nincsenek ünnepek, csak a hétköznapi zakatolás van. Itt szinte minden konfliktus belülről szorul. A családi élet története egyetlen hosszú veszekedés: szemrehányások és ellen-szemrehányások sorozata – itt mindenki a másik tönkretételén fáradozik. Most csak egy kis ízelítőt ehhez: „Nagymama éles hangja elviselhetetlen volt. Torkaszakadtából kiabált. Vádaskodott, rágalmozott, fenyegetőzött” (119.).

II.

Ez a megközelítés mégsem lenne jó, mert nem tudja lefedni a regény komplexitását. Talán kézenfekvő lenne a művet elsődlegesen családregegyként olvasni. Márton László könyve is egy család hanyatlástörténetét mutatja be, hasonlóan a műfaj nagy klasszikusához, Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regényéhez. „A 19. században a családregegy műfaja már szórakoztató irodalomká fajult. És a korabeli skandináv regények – amelyek közvetlenül inspirálták Thomas Mannt – már szintén tematizálták a kereskedőcsaládok hanyatlását. [...] De azzal, hogy Mann mindezt felvette, rávetítette a saját ifjúkorára, és saját problémáit szétosztotta a szereplők között, megteremtette [...] a világirodalmi rangú, sajátosan német társadalmi regényt.”⁹ Ez a műfaj azonban állandó változásban van, olyannyira, hogy már-már a kontúrjai is elmosódnak. *A Buddenbrook ház* fenti jellemzése után máris két specifikáló megjegyzést kell tennünk.

(1) Márton László regényében a hanyatlás egy nagyon jól körülírható eseménnyel kezdődik, és ennek az eseménynek a jelenvalóságából következik: „Nem akarjuk meg nem történné tenni az árnyak sorsát, már csak azért sem, mert azokkal értünk egyet, akik szerint az embermilliókat árnyakká változtató bűncselekmények *nem* történtek meg.”¹⁰ Az árnyak azért maradtak itt, mert nem sikerült elbúcsúzni az áldozatoktól. „A felelősségteljes igazságszolgáltatás a nemzet egészében, s a kölcsönös megbékélésre vezető, felelősségteljes katarzis a lelkekben, amelynek a II. világháborút követő évek során kellett volna végbemennie, elmaradt.”¹¹

(2) Ezután az egyszeri traumatikus sokk után (amely a társadalom egészére vonatkozik) tisztázatlanná váltak az együttélés szabályai és lehetséges módosításai. Itt viszont már nincs helye semmiféle változásnak. Ezért sokszor az a benyomásunk, hogy a mű egyetlen állóképet jelenít meg. „Évszázadunkban arról tanúskodnak a történetek, hogy egészében véve nem történik semmi.”¹² (Itt persze a 20. századról van szó, és az elemzett regényben ez csak a II. világháború utáni korszakra érvényes.) Egy interjúban Márton László ezt a következőképpen fogalmazta meg: „elégge borúlátó vagyok, úgy látom, a történelmi traumák és egy elhazudott társadalom beidegződései egymásra rakódnak és összeadódnak.

⁸ *Beszélő összkiadás*, I. kötet, AB-Beszélő, 1992, 11.

⁹ Eckhard Heftrich: Thomann Mann, in: *Killy Literaturlexikon*, De Gruyter, 2010, 7. kötet, 448.

¹⁰ Márton László: *Árnyas fűtca*, Kalligram, 2015, 11. Kiemelés tőlem. A folytatás pedig: „Nem mint ha nem mentek volna végbe, ellenkezőleg: minél inkább végbementek, minél inkább elkövtették őket [...], annál kevésbé történtek meg.” Uo.

¹¹ Márton László: *Kiválasztottak és elvegyűlők*, in: Komoróczy Géza (szerk.): *Zsidók a magyar társadalomban*, II. kötet, Kalligram, 2015, 731.

¹² Márton László: *Árnyas fűtca*, i. k., 11.

Igazából meg sem emészti a társadalom az egyiket, és már jön a másik. Ez már legalább kétszáz éve így megy.”¹³ (De újra: a regényben nagyrészt a 20. század hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveiről van szó.)

Itt a tárgy nem egy család hanyatlása, hanem egy lehanyaglott család élete, apró képekben elbeszélve. És ezeket az életképeket átjárja egyfajta nyersesség, néha durvaság, sőt időnként brutalitás. A durvaság általában veszekedésekben manifesztálódik: „A lakásban délutántól, azaz Frank Sára hazaérkezésétől estig, az apa hazaérkezéséig, veszekedés folyt. A Nagymama szemrehányásokat tett a lányának. Frank Sára visszavágott, és azzal vádolta az idős asszonyt, hogy tönkreteszi mindnyájuk életét” (85.). Néha ezek a veszekedések már-már groteszk alakot öltenek: „Nagymama [...] átható, éles hangon veszekedni kezdett Sárিকával egy megpenészedett kolbászvég miatt” (100.). Szorongató hangulat uralkodik el az olvasón, és lassan, de egyre biztosabban érezzük: ebben a világban mindenki szükségképpen boldogtalan. A Nagymama és a lánya folyton veszekednek, a tárgy tulajdonképpen már közömbös. Az apa pedig dührohamokat kap: „ez a türelmes, kedves ember hirtelen kivetkőzik önmagából, és őrjöngő szörnyeteggé változik”. Egyébként „udvarias, előzékeny, segítőkész férfi volt, csendes, békétűró és barátságos” (120.). És ilyenkor az apa verte a fiút, de az erre vonatkozó leírások inkább csak utalásokba szorulnak vissza. Egyetlen kivétellel: „A bántalmazás [...] hét óra három perc és hét óra harminchat perc között zajlott” (149.). A kishúgot pedig senki sem szereti és veszi komolyan, aki feltehetően sokat szenved ettől a szeretetmegvonástól. A család a regényben a mindennapi élet intézményes kerete. Így a lehanyaglott család élete pokollá változik, a regény viszont csak példázatok, életképeket mutathat be ebből. Gondolnánk. De néha mégis megjelennek általánosítások is: „A szomszédból is hasonló tárgykörben [ki tudja, éppen mi volt ez] megszólaló hangok hallatszottak át. Egy női hang azt kiabálta: »Feljelentelek a rendőrségen, te gecik!«. Egy férfihang pedig földhöz vágott vagy felboruló tárgyak robaja közepette, hol cselekvést helyezett kilátásba: »Kitaposom a beledet!«, hol pedig minősítést fogalmazott meg: »Mocskos, tetves, rohadt kurva!” (88.) E mellett természetesen vannak állandó kitekintések a munkára és az állásokra is. 1993. június közepe táján Por Zsolt látogatást tesz apja fogtechnikai laboratóriumában; ebben „meghitt, bensőséges hangulat uralkodott”, nem úgy, mint otthon. (84.) És Domján Edit színésznő halála körül (1972 karácsonya tájékán) az anya valamiért megveri a kiskamasz fiát. És verés közben vagy közvetlenül utána ezt kiáltja: »Nézd meg anyádat, egy kiváló gyógyszerész áll előtted!» (96.) (Ezt a kitüntető minősítést nem sokkal korábban kapta meg.) A külvilágra való kitekintés akkor kerül a leginkább előtérbe, amikor Por Zsolt az anya halálán töprengve a következő hipotézist fogalmazza meg: „Elképzelhetőnek tartotta, hogy az édesanyát megpróbálta beszervezni, vagy ténylegesen be is szervezte a belügyi apparátus, és Frank Sára azért végzett magával, hogy ne kelljen az ismerőseiről jelentéseket írnia. Esetleg éveken át írta a jelentéseket, és azért ölte meg magát, hogy ezt a szégyenletes tevékenységet ne végezze többé. Soha többé.” (147.) Érdekes, hogy a család szétesésével az elbeszélés-módban is alapvető változás áll be. A könyv végén előbb 1980. augusztus 14-éről, majd 2005. december 22-éről valóságos történelmi kistablót kapunk: mi történt a kis- és a nagyvilágban, amikor a személyes életben (és most már nem a családi életben) ez esett meg. A családtól így jutunk el a szélesebb társadalmi környezethez.

¹³ Márton László: Színpompás keserűség. Marik Noémi beszélgetése, *Népszava*, 2022. 06. 11.

III.

Végül a könyv olvasható fejlődési regényként is: Porzsolt Ernő, majd Por Zsolt személyiség-alakulásának történeteként. Ebből a szempontból a regény egy bántalmazó családból való kiszakadásról, majd egy önálló életút megtalálásáról szól. Ennek két fontos összetevője van: a pályaválasztás és a szerelem. Mindkettő a család ellenében valósul meg, méghozzá úgy, hogy a hős az adott családon túl egy újfajta „idillt” keres.

(1) A család nemcsak a belső háborúk miatt volt akadályozó tényező, hanem azért is, mert a főhős F-es besorolást kapott, ami azt jelentette, hogy a családban valaki „egyéni gazdálkodó”. Ez a felvételinél komoly hátrányt jelentett volna. De egy jól megírt versenydolgozatnak köszönhetően Por Zsolt felvételi nélkül bekerült az egyetemre, ahol gazdaságtörténetet kezdett el tanulni. Többször olvashatunk arról, hogy a szigorlatait kitűnő eredménnyel tette le. A nagymama azonban nem tudott megbarátkozni vele. „Nagymama [...] egyáltalán nem örült Ernő sikerének. Nem volt ínyére, hogy Ernő gazdaságtörténetet [tanul]. Azt akarta, hogy ügyvéd vagy fogorvos legyen belőle. [...] Mondogatta, hogy »a gazdaságtörténetből nem lehet megélni.«” (146.)

(2) Az igazi nagy kiszakadás azonban egy szerelemnek köszönhető: a lány tanárnő, idősebb a fiúnál, és Évikének hívják. A találkozás sok-sok véletlen keresztül jön létre (itt végre áttörjük az örök ismétlést). Az egymásra találás egyik nagy állomása, hogy Por Zsolt a barátjának meglátogatja egy iskolai táborban, Zalátán. Nagyjából a hetvenes évek végén járunk: a „Déli-pályaudvaron felszállt a pécsi vonatra. [Majd] Pécsről Szigetvárig [is] vonattal jutott el, onnan Sellyére busszal. Sellyén valaki megmutatta azt a dűlőutat, amely Zalátára visz. Por Zsolt elindult gyalog.” (115–116.) A másik állomás (nagyjából ugyanebben az időben) egy bulgáriai utazás volt. Itt sikerül először igazán eltávolodni a családtól, pontosabban a nagymamától. Aki természetesen élesen ellenezte ezt a kapcsolatot: „Nagymama kezdettől fogva rossz szemmel nézte Ernő szerelmét. Féltékenysége súlyosbodott, amikor észlelte, hogy már hónapok teltek el, és a kapcsolat még mindig tart. A tengerparti utazás tervét pedig egészen kirívó, aránytalan ingerültséggel fogadta” (191.).

Ernő a hatvanadik születésnapján (tehát egy kicsit 2020 előtt) úgy gondolt vissza az életére, hogy az első húsz év szörnyű volt, de az utána következő negyven már jó volt.¹⁴ A könyv azonban alapvetően erről a húsz évről szól, és így talán arról, hogy mégiscsak ki lehetett lépni egy megnyomorító-bántalmazó családi konstellációból. Miközben a keretfeltételek semmit se változtak. Az interjúban Márton László az ennek a lehetőségét firtató kérdésre így válaszolt: „Úgy lehet emberhez méltó életet élni, ha az ellenszegülést valamilyen elfogadás vagy azonosulás is kiegészíti. Persze ez nem könnyű dolog, ha valaki ellenszegülésre van edződve. Megtanulni a másik ember elfogadását, szeretetét.”¹⁵ Ez a pár mondat azt sugallja, hogy a kitörés meglehetősen valószínűtlen volt, de mégsem teljesen lehetetlen. Nincs más: az emberhez méltó élet kísérletéről nem mondhatunk le.

¹⁴ „Por Zsolt még aránylag fiatal volt, mire a három gyereke felserdült. Értelmes, megbízható, szeretetre méltó fiatal felnőttek voltak. Összetartottak, sokat segítettek egymást, jól alakult az életük.” (108.) Ez arra utal – ha csak kitekintésként is –, hogy Por Zsoltnak sikerült egy másfajta, boldog családi életet megteremtienie.

¹⁵ Márton: Színpompás keserűség, i. m.